

OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ - MINULOSŤ A PRÍTOMNOSŤ

ERNEST GELLNER: Podmienky svobody. Občianska spoločnosť a jej rivalové. Brno, CKD 1977, 184 s.

Dejiny niektorých pojmov sú rovnako pozoruhodné ako skutočnosti, na ktoré sa vzťahujú. V plnom rozsahu to platí o ideí občianskej spoločnosti, ktorá sa vynorila po ústupe spoločností založených na marxizme a z viacmenej akademického, trochu zaprášeného nástroja historických analýz sa zo dňa na deň zmenila na politický slogan. Jeden z najvýznamnejších sociálnych a politických filozofov druhej polovice 20. storočia, odborník na modernizáciu a nacionalizmus Ernest Gellner sa v knihe, ktorej podtitul je alúziou na Popperovu prácu *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia*, zaoberá osudmi idey občianskej spoločnosti, podmienkami zrodu a rozšírenia spoločnosti organizovanej na oddelení ekonomickej a politickej moci, jej vzostupom, rozšírením a možnosťami na pozadí alternatívnych typov usporiadania spoločnosti.

Idea občianskej spoločnosti, ktorú nemilosrdne kritizoval K. Marx ako sféru egoistického súkromného záujmu a atomizovaných individuí, vyjadruje inštitucionálnu a ideologickú pluralitu, ktorá minimalizuje a znemožňuje fixovanie monopolu moci a pravdy; pluralitu, ktorá tvorí protiváhu štátu ako inštitúcie plniacej garanta bezpečnosti a eliminujúcej extrémny súkromného záujmu, pričom zabraňuje aj atomizácii spoločnosti. Gellner akceptuje túto charakteristiku občianskej spoločnosti, pripomína však, že dôraz na pluralitu a absenciu centralizácie nie je postačujúcou podmienkou občianskej spoločnosti, lebo v takom prípade by pod jej pojem spadali aj iné formy organizácie spoločnosti, napríklad antické mestské štáty. V tejto súvislosti Gellner pripomína historické výskumy antiky Fustela de Coulanges (*La Cité antique*), ktorý demystifikoval ilúzie, že Francúzska revolúcia uskutočňuje ideály slobody späť s antikou. Spoločenské formácie, kde nejestvuje centralizovaná tyrania a kde pôsobia mnohoraké inštitúcie, Gellner nazýva "segmentárnymi komunitami". Individuum je v nich podriadené spoločenským subjednotkám rozličnými väzbami, rituálmi a praktikami, ktoré ho zväzujú a neumožňujú slobodu, spájanú s občianskou spoločnosťou. V segmentárných komunitách sa identita človeka odvodzuje z jeho rigidného sociálneho zaradenia, statusu, a nemôže sa stať predmetom voľby.

So zreteľom na vymedzenie a obmedzenie pojmu občianskej spoločnosti je zaujímavé Gellnerovo hodnotenie demokracie, ktorá zahŕňa rovnosť a voľbu, ale ako abstraktný ideál nemá šancu pri deskripcii a posúdení možnosti vytvorenia a reprodukcie sociálneho poriadku. Gellner preferuje pred pojmom demokracie koncept občianskej spoločnosti, ktorá nevyhnutne predpokladá existenciu spoločenského kultúrneho kontextu a inštitúcií. V dvadsiatichdeviatich kapitolkách sa analyzujú podmienky formovania občianskej spoločnosti jednak vzhľadom na ekonomický a kognitívny rast, jednak vzhľadom na vznik tzv. "modulárneho človeka", schopného vstupovať do rôznych sociálnych zoskupení, vystupovať z nich a plniť diferencované sociálne roly.

S občianskou spoločnosťou, ktorá sa bolestivo a pomaly zrodila v okruhu euroatlantickej civilizácie, kontrastujú spoločnosti islamskej a marxistickej ideokracie. Gellner si citlivo a pozorne všima znaky týchto spoločností, ktorých spoločným menovateľom je úsilie nastoliť všeobecné spoločenstvo založené na spoločnej viere, náboženskej alebo sekularizovanej, a na presadzovaní vlastného zákona. Je to spoločnosť, ktorá sa snaží uplatniť abstraktný model, autoritatívny ideál, ktorý má svoje písomné vyjadrenie. Spoločnosť tzv. Umma či ideokracia sa definuje prostredníctvom svojej viery a hranice akceptácie doktríny sú hranicami spoločnosti. Gellner na jednej strane akceptuje Popperove kritické výhrady voči historicizmu, ale na druhej strane upozorňuje, že historicizmu nemožno celkom uniknúť. V prípade občianskej spoločnosti, jej možností a limitov sa do popredia vysúva otázka, či podmienky, ktoré ju v minulosti umožnili (kultúrna homogenizácia a ekonomický rast), nepodľahnú ničivému rozkladu. V súvislosti s ekonomickým rastom Gellner upozorňuje, že nie sme vzdialení od doby, keď technické inovácie budú mať len malý vplyv na blahobyť a ich dopad a účinky budú možno skôr negatívne. Veľkou neznámou v súvislosti s možnosťami udržania občianskej spoločnosti je aj nestabilná sociálna pracovná štruktúra nerozlučne spojená s ekonomickým rastom. Je celkom legitímne uvažovať, že ak rast už nebude základom legitímnosti a mobilita už nebude imperatívom vynúteným snahou o rast, spoločnosť sa vráti k hierarchickému členeniu, v ktorom človeku prislúcha pevne vymedzené postavenie, kde statusové usporiadanie navodzuje silný pocit istoty a kde sa obnovuje pocit, že spoločnosť tvorí morálny poriadok.

Ľudia si spoločenské usporiadanie, do ktorého sa rodia, nevolia slobodne, preto v škále historických možností možno základné spoločenské usporiadania posudzovať so zreteľom na vzťah medzi ekonomikou a donucovaním. Tieto dve premenné pritom ako dva aspekty života podľa vzájomného vzťahu (ekonomika podriadená, donucovanie rozptýlené alebo koncentrované; ekonomika oddelená, donucovanie rozptýlené, donucovanie koncentrované) umožňujú identifikovať prechod od segmentárnych spoločností, v ktorých sú sociálne jednotky zároveň výrobné, ale kde obrana a udržiavanie poriadku hrá prvé husle, k obchodnému mestskému štátu, centralizovanému štátu a občianskej spoločnosti. K dichotómii dvoch premenných Gellner pridáva ako ďalší faktor vieru, ktorá pôvodnú polarizáciu ľudskej motivácie medzi uznaním a záujmom dopĺňa túžbou po spasení a cnosti. Prítomnosť viery vyvoláva k životu ďalšie spoločenské formy - islamské štáty a marxistický svet.

Hoci Gellner má ďaleko k postmodernému kultúrnemu relativizmu, je skeptický v otázke historického verdiktu, pokiaľ ide o absolútne a univerzálne platné zdôvodnenie občianskej spoločnosti. To, že niekto (možno väčšina) netúži po živote v starých komunitárnych spoločenstvách alebo v centralizovanom autoritárskom režime, ešte nie je zárukou, že tieto alternatívy historický vývoj eliminuje. Sme späť s vedecko-priemyslovým spôsobom života a je fakt, že isté známe alternatívy sociálneho poriadku sú s ním nezlučiteľné. Máme isté možnosti výberu v rámci škály spoločenského usporiadania, v ktorom je ekonomická a politická moc autonómna a udržiavanie poriadku centralizované, kde politika je inštrumentalizovaná, ale schopná kontrolovať extrémny individuálneho záujmu a kde štát možno kontrolovať pomocou inštitúcií s ekonomickou základňou. Naša voľba sa zakladá na presvedčení o prednostiach občianskej

spoločnosti, ale hodnoty, ktoré našu voľbu predznamenávajú, nám bránia v ich absolutizácii. "Kód kognitívneho chovania, ktorý sa objavil s občanskou spoločnosťou a ktorý oddeluje fakta a hodnoty, nám na nešťastí bráni ukončiť regres ospravednenia a osvobodit našu voľbu od zatížení libovúľ. Taková je naše situácia a my ji nemôžeme uniknúť." (s. 183).

Krach marxistických systémov nepochybne vyvolal záujem a renesanciu pojmu občianskej spoločnosti a snahu vysvetliť, ako spoločnosť opisovaná týmto pojmom funguje a ako sa líši od alternatívnych foriem sociálnej organizácie. Odhaľuje aj normy a hodnoty, ktoré ju udržiavajú pri živote a odkrýva napätie, ktoré je neodstrániteľné, ale ktoré možno pochopiť, a tak vysvetliť, prečo sa ho oplatí znášať. Gellnerova kritická sonda tak do dejín pojmu, ako aj do anatómie občianskej spoločnosti a jej alternatív je podnetným príspevkom nielen k diskusiám o vyhlídkach občianskej spoločnosti v postkomunistických krajinách, ale aj v globálnom meradle, lebo základné možnosti spoločenského usporiadania v dnešnom svete sa nevyčerpávajú občanskou spoločnosťou, ktorá navyše zoči-voči rôznym tlakom (ekologická a teroristická hrozba) azda bude musieť smerovať k ustanoveniu centrálnej svetovej politickej moci.

Tatiana Sedová

PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

INTERPRETÁCIA AKO PRISVOJENIE

PAUL RICOEUR: Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu. Bratislava, Archa, Edícia Filozofia do vrečka, zv. 32, 1996, 158 s. Preložila Zdeňka Kalnická.

Jedným z mnohých, ktorí prispeli k skúmaniu fenoménu jazyka, je i francúzsky hermeneutik Paul Ricoeur so svojou prácou *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*, pozostávajúcou zo štyroch esejí. Z globálnej jazykovej problematiky ho zaujal širokospektrálny problém interpretácie textu.

V úvode knihy sa Ricoeur zaoberá jazykom ako diskurzom, a to v procese hovorenia. Vychádza zo štrukturalistickej koncepcie jazyka, ako ju vymedzil Saussure - "*langue*" (jazyk ako štruktúrny systém znakov, kód) a "*parole*" (prehovor ako individuálna výpoveď); pre Ricoeura má však práve "*parole*" (prehovor) v konečnom dôsledku väčšiu hodnotu ako "*langue*". "Znak (*langue*) je iba virtuálny, skutočná je iba veta (*parole*-prehovor) ako udalosť hovorenia - '*diskurz*'." (s. 20). "*Diskurz*" chápe Ricoeur jednak ako jedinečnú udalosť jazyka, zároveň však ukazuje, že diskurz nie je len udalosť, ale i výpoveď (o niečom). "Diskurz sa realizuje ako udalosť, ale je chápaný ako